

EDEBİYAT NE ZAMAN “POLİTİK” OLABİLİR?

Doç. Dr. Sabri EYİĞÜN

Dicle Üniversitesi. Eğitim Fak.
Alman Dili ve Eğitimi Anabilim Dalı
seyigun@dicle.edu.tr

ÖZET

Edebiyatın politik olanı sanata taşıyıp taşıyamayacağı veya taşırsa bunun ölçüsünün ne olması gerektiği konusu yüzyıllardır edebiyat kamuoyunda tartışılmaktadır. Edebiyatın yüksek bir amacı olduğunu, bundan dolayı dünyayı değiştirmek gibi bir işlevi üstlenemeyeceğini söyleyenlerin yanında, edebiyata politik bir angajman yükleyen yazar ve eleştirmenler de vardır.

Edebiyat ve politika arasındaki ilişkinin ne olduğunun yüzyıllardır tartışılmasına karşın yazar ve eleştirmenlerce ortak bir sonuca varılamamasının nedenini, başta edebiyatın ve sonra da politikanın doğasında aramak gerekir. Çünkü edebiyat ve politika çok yönlü yorumlanabilecek bir karaktere sahiptirler. Bundan dolayıdır ki, her bir yazar ve eleştirmen konuyu farklı kriterlerden yola çıkarak değerlendirmektedir.

Burada en doğru yol, edebiyatın evrensel tanımından yola çıkarak konuya yaklaşmaktır: Edebiyat, belli estetik kurallar dahilinde yazılan bir sanat yapısıdır. Sanatın evrensel doğasına ve amaçlarına bağlı kalınırsa, eserin konusu ve yazarının toplumsal güdümlülüğü fazla bir rol oynamayacaktır. Yani konu politik olabilir de olmayabilir de. Önemli olan, konunun işlenişinde evrensel estetik kurallara bağlı kalınmamasıdır.

ZUSAMMENFASSUNG

„Wann darf die Literatur Politisch sein?“

Das Verhältnis der Dichtung zur Politik wird in vieler Hinsicht in der literarischen Öffentlichkeit diskutiert, z.B. besonders hinsichtlich der Frage, ob Dichtung bzw. Kunst politisch sein könne bzw. müsse. Diese Frage beschäftigt die Literaturinteressierten schon seit Jahrhunderten. Einige Dichter und Kritiker sehen die Kunst nicht als ein Mittel, die Welt zu ändern, sondern als einen Versuch, sie zu überleben. Sie überschätzen die Dichtung und den Dichter so hoch, dass sie sich nicht parteilich verhalten dürfen. Demgegenüber gibt es Dichter, die eine politische Gesinnung haben und in den gesellschaftlichen Problemen engagiert sind und deren literarische Schöpfungen politische Themen einbeziehen. Alle Dichter begründen ihre Einstellung zum Politischen in der Dichtung auf unterschiedliche Weise. Es steht hier fest, dass es für uns nicht immer einfach ist, in einem fiktionalen, dichterischen Werk das Politische und das Engagement zu definieren und auseinander zu halten. Ich glaube, dass die universale Definition der Dichtung uns dabei ein richtiges Kriterium geben kann: Ein literarisches Werk ist ein Schriftstück, das ein Autor/eine Autorin nach bestimmten ästhetischen Regeln schreibt. Die Form, der Inhalt und der Umfang des Werkes müssen

diesen Regeln entsprechen. Man bewertet ein dichterisches Werk also danach, inwiefern es diesen Regeln entspricht. Wenn ja, dann kann es auch das Politische in die Literatur tragen. Natürlich soll das nicht das einzige Kriterium sein.

Giriş

Edebiyat kamuoyunda yüzyıllardır tartışılan konulardan biri de, edebiyatın dış gerçekliği anlatıp anlatmayacağı veya anlatırsa büyüünün bozulup bozulmayacağı sorudur. 'Dış gerçeklik' konusu çerçevesinde en çok tartışılan şey ise **politik gerçeklik** ve dolayısıyla bunu konu edinen **politik edebiyatın konumudur**.

Politik edebiyat, genellikle ideolojik ve sosyolojik bir yaklaşımla irdelendiği için, bu konuda ideolojilerin sayısı kadar değişik görüş ve düşünceler ortaya çıkmıştır. Politik edebiyat konusundaki görüşlerin farklı olmasında ayrıca, insanların farklı bakış açılarına sahip olmaları, sanatın kendi doğasının çok boyutlu olması gibi daha başka etkenler de söz konusudur. Örneğin edebiyat eleştirmenleri ve yazarları, sanatın herhangi bir boyutu üzerinde düşündükleri ve ona göre değerlendirmede buldukları için, ortaya farklı ve birbiriyle çelişen doğrular çıkmıştır.

Çok kapsamlı olan bir sanatsal olgu, dar bir bakış açısıyla ele alındığında veya yalnızca bir özelliği ile anlatıldığında yanlış anlaşıldığı gibi, karşı çıkmalara da neden olacaktır. Burada çözümü, söz konusu kavram ve olgunun çok boyutlu tanımında aramak gerekir. Dolayısıyla konu, edebiyat bilimi açısından geniş anlamda ele alındığında, bir çözüme kavuşmuş olacaktır.

Bu konunun, yalnızca edebiyat biliminin perspektifiyle bütünsel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesi gereği, bu çalışmanın yapılmasını gerektiren ana etken olmuştur.

Konunun anlaşılması için önce edebiyat ve politikanın tanım ve işlevlerinin ne olduğunun, tarih içinde nasıl algılandığının bilinmesi gerekir.

"Edebiyat" sözcüğü, etimolojik olarak Arapça "edep" sözcüğünden türemiştir ve 'ahlâk', 'terbiye', 'güzel huy', 'nezâket', 'zarafet' gibi anlamları içermektedir. Yani sözcüğün köken olarak, bugün edebiyat biliminde kullanılan anlamıyla doğrudan bir ilişkisi yoktur. Sözcük, zaman içinde anlam daralması ile bugünkü içeriğini kazanmıştır.

'Edebiyat' kavramının Batı dillerindeki karşılığı olan *Literatur* (Alm.), *Literature* (İng.), *Litterature* (Fr.) sözcüğü ise Eski Yunanistan'da bir yazar tarafından belirli estetik kurallara göre yazılan metinler için kullanılmaktaydı. Bu kurallar başta *biçim*, *içerik* ve *belirli bir çerçeveydi*. Bir edebi metnin kalitesi, bu kurallara ne ölçüde uyduğuna bağlıydı. Bunların dışında başka ölçüler de vardı, ama en önemlileri bunlardı.

'Edebiyat' kavramı, bugün en genel tanımıyla duygu, düşünce ve hayallerin, olayların, nesnelerin, soyut ve somut değerlerin söz ve yazı halinde, güzel ve etkili bir şekilde anlatılması sanatıdır. Bu bağıntılar içinde en önemlisi ise, başta onun bir sanat olmasıdır. Sanat ise, "bir duygunun, bir tasarımın veya güzelliğin ifadesinde kullanılan metotların tümü, bu metotlar sonucunda ulaşılan üstün yaratıcılıktır. Bir şeyi güzel yapmak için uygulanan kuralların tümü"dür (Erkul, 1996, s. 11). Burada edebiyatın en çok dikkat çeken özelliği **bir güzelliğin ifadesi olması**, var olan değil sonradan yapılması, özellikle içerik ve biçiminden dolayı farklı bağlamlarda, çeşitli anlam boyutlarına sahip olmasıdır.

Böylece *edebiyat* kavramının etimolojisini ve tanımını kısaca açıkladıktan sonra, edebiyatın işlevine geçebiliriz. Edebiyatın işlevinin ne olduğu sorusunun yanıtını ve bu konunun kaynağını her şeyden önce sanat tarihi içinde aramak gerekir. Çünkü edebiyat, tarih boyunca temelde iki farklı bakış açısıyla ele alınmıştır. Edebiyat yapıtlarının ortaya çıkmasında bu iki bakış açısı her zaman etkili olmuştur. Bunlardan biri, edebiyatı devlet, politika, ahlak, din gibi bir başka olgunun aracı olarak görmüştür. Diğer bir görüş ise, edebiyat yapıtlarına onların kendilerinden hareketle yaklaşmış ve kendileri için bakmıştır. Bu düşünceyi paylaşanlar, edebiyat yapıtlarını değerlendirirken ölçü olarak estetik değerleri ve sanatın özünü temel almışlardır.

Bu iki yaklaşımın temelini iki büyük filozof atmıştır: Platon ve Aristoteles. Platon, insanların, kontrol altına alması gereken duygularını coşturduğu düşüncesi ile edebiyata başlangıçta adeta zararlı bir olgu gibi yaklaşır. Çünkü ona göre, edebiyat asıl gerçekliği değil de, ancak yüzeysel gerçekliği verdiği için insanları yanıltır. Ancak daha sonraları, ideal bir toplum ve devlet kurma yolunda bu amaca hizmet edecek edebiyatı kabul eder. Dolayısıyla Platon, sanat yapıtlarını değerlendirirken her şeyden önce söz konusu sanat yapıtlarının '*ideal devlet*' düzenini korumada bir araç olup olmadığı ölçüsünden hareket eder. Bir başka anlatımla edebiyata sosyal ve politik bir görev yükleyerek güdümlü bir hale getirir. Bu çerçevede güdümlü olmayan edebiyata da sansür uygulanması gerektiğini söyler. Edebiyata işlevsel olarak bakan ilk çağ filozoflarından Platon, bu bakış açısıyla, edebiyatı 'sanat' olarak gereksiz gören ancak onun değerini politik ve sosyal güdümlülükte gören anlayışın temelini oluşturur. (Bkz. Moran, 1991, s, 10-16)

İlk çağlardan günümüze kadar sanat kamuoyunda var olan sanat kuramlarının temelini Platon'dan sonra Aristoteles atmıştır. Aristoteles'e göre edebiyatın görevi, "gerçekten olan şeyi değil, tersine olabilir olan şeyi, yani olasılık veya zorunluluk kanunlarına göre mümkün olan şeyi ifade etmektir." (Moran, 1991, s, 14)

Aristoteles, edebiyatın 'olabilir olan şeyi' dile getirmesi gerektiği düşüncesi ile edebiyata farklı bir gerçeklik yükler. Burada edebiyatı ve sanatçıyı yüceltir, onu diğer sosyal alanların üstünde görür. Aristoteles, özellikle tragedyanın tanımını yaparken, edebiyatın hem bilgi kazandırma, hem de yararlı psikolojik etkisine değinerek bireysel ve toplumsal yaşamdaki yerine de dikkat çeker. Bununla beraber sanat yapıtlarını değerlendirirken de ölçü olarak her şeyden önce sanat yapıtlarının kendisini alır.

Bu iki düşünürün açtığı yolda bugün, yazar ve düşünür sayısı kadar, edebiyatın yapısı ve işlevi konusunda farklı ayrıntılarda yaklaşımlar ve bu yaklaşımlara uygun gerekçeler söz konusudur.

Edebiyata yüklenen işlevlerden biri olarak görülen "*politika*" sözcüğü etimolojik olarak eski Yunanca 'polis' (kent) sözcüğünden türemiştir. *Polis* o dönemde kent devletlerine verilen isimdir. *Politika* ise "devlete ait işler anlamını taşır" (Kıslalı, 1998, s. 17). Kavram günümüzde siyasetbilimciler tarafından temelde iki yaklaşım doğrultusunda tanımlanmaktadır. Ayrıca yine bu iki yaklaşıma uygun yananamlar da söz konusudur. Birinci yaklaşım, politika kavramını devlet kurumu temelinde ele almakta, devletin ve devlete bağlı kurumların işleyişi çerçevesinde yorumlamaktadır. Bu yaklaşıma göre *politika* daranlamda devleti yönetme sanatıdır. Geniş anlamda ise "anayasa hukuku, idare hukuku, devletler hukuku gibi genel olarak kamu hukuku alanındaki kuramların uygulamadaki biçimine ve bunlardan oluşan olaylara

denmektedir" (Girgin, 1982, s. 415). *Politika* kavramına ikinci bir yaklaşım ise onu politik faaliyetler çerçevesinde değerlendirmekte ve ona, politik faaliyetleri diğer sosyal faaliyetlerden ayıran etkenler doğrultusunda bir tanım getirmektedir. Politikaya işlevsel açıdan bakan bu yaklaşıma göre politika, iktidar için yapılan kavga'dır. Bu tanım, aynı zamanda politik faaliyetleri diğer sosyal faaliyetlerden ayıran temel bir ayrımı da göstermektedir ki, burada ölçü 'iktidar' olgusudur. Bu görüşte olanların öncüleri 15.Yüzyıl İtalyan düşünürlerinden *Machiavelli* ve onun günümüzdeki takipçileri sosyolog *Max Weber* ve filozof *Bertrand Russell* gibi düşünürlerdir. *Machiavelli* politik iktidarın ele geçirilmesi, korunması, büyümesi ve yitirilmesi konusunda yazmış olduğu "Il Principe" (Türkçeye *Hükümdar* olarak çevrilmiştir) adlı yapıtıyla bu konuda hepsine öncülük etmiştir. *Machiavelli*, bu yapıtında politikayı, iktidardakilerin gücü elde etmek, korumak ve yaygınlaştırmak için kullandıkları en iyi teknik araç olarak tanımlar.

Edebiyat ve politika kavramlarının tanım ve içerikleri böyle iken, yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, edebiyatın yapısı, işlevi, gerçekliği ve politikayla olan ilişkisi hiçbir zaman yazarlar ve edebiyatbilimcileri tarafından tartışmasız bir biçimde ortaya konulmamıştır. Görüldüğü gibi bu farklı yaklaşımların kaynağı, dün olduğu gibi bugün de her zaman sanatın özü ile doğrudan ilişkili değildir. Edebiyat çok yönlü, toplumsal, kültürel, bireysel, vb. bir olgu olduğu ve tüm yaşamı kucakladığı için insanlar sanatı, kendi dünya görüşleri, yaşam felsefeleri ve doğalarının perspektifi ile değerlendirmektedirler.

Bu yaklaşım farklılıklarında *yaşanılan sosyal ve siyasal olayların da büyük rolü vardır*. Örneğin 'Toplumcu Gerçeklik' sanat anlayışına sahip olan yazarların ve bunları destekleyen düşünürlerin edebiyata, politik veya toplumsal bir işlev yüklemeleri ve bunu sanatın olmazsa olmazı görmelerini başka nasıl açıklayabiliriz? Nitekim Lenin, "edebiyat, parti edebiyatı olmalıdır. Kahrolsun partizan olmayan yazar! Kahrolsun edebiyatın üstün adamı! Edebiyat, proletaryanın genel davranışının bir parçası olmalıdır" (Girgin,1982 s. 66). derken bunun en somut örneğini oluşturur. Oysaki sanatı bütünsel bir bakışla değerlendirmeyen her yaklaşım eksiktir ve sanatı tam olarak anlatamaz. Çünkü tek taraflı bakıldığı zaman sanatın içindeki karşıtlıklar ayrı ayrı görünür. Örneğin sanatın bu çok yönlülüğünden dolayıdır ki sanat, tarih içinde bir taraftan *görünüş* ve *kurmaca* olarak anlaşılmış, diğer taraftan da ondan toplumu değiştirmesi istenmiş ve dolayısıyla gerçek gerçekliğe dayanması beklenmiştir. Yazar ve şairler edebiyata bu işlevlerinden birini yükleyerek yaklaştıkları için ortaya sanat adına çelişkili düşünceler çıkmıştır.

Oysaki edebiyat ve politika kavramlarına bütünsel bakıldığından konu kendiliğinden anlaşılacaktır. Çünkü her ne kadar bir edebi yapıtta doğrudur, yanlıştır gibi kabuller bir anlam taşımaya bile, edebiyat da diğer sanat türleri gibi biçim ve özden oluşmaktadır ve mutlaka bir içeriği vardır. Bu içerikte düşler olduğu gibi, ahlaksal değerler de vardır. Bunların içinde politik konuların olması da doğaldır, bazen insanlara sıkıcı gelse bile. Çünkü politika da insanın sosyal yaşamının bir gerçeğidir. **Stendhal**, bir yazısında "bir yazın ürününde politika, bir konserin tam ortasında patlayan bir tabanca sesi gibi gürültü ve kaba ama yine de insanın ilgilenmekten kaçınmayacağı bir şeydir" (Howe, 1987, s. 70), derken de bu ilişkinin boyutuna dikkat çeker. Çünkü edebiyat bir insan ürünü olduğuna göre, sonuçta insanı ve onun çevresi ile olan ilişkilerini ve sorunlarını anlatmak zorundadır. Aristoteles, 'Poetika'sında Tragedya'nın

öğelerini anlatırken, üçüncü ve önemli öge olarak bu *düşünceyi* sayması bunun en güzel kanıtıdır. Bundan dolayı *Sevda Şener*, Aristoteles'in düşünce ögesini, bugünkü 'tez ve tema'nın' karşılığı olarak görür. Çünkü Aristoteles, 'düşünce deyince, koşulların emrettiği ve koşullara uygun olan şeyleri söyleme ve tartışma yetisini anlıyorum; başka zaman bu, politik ve retorik ödevini teşkil eder', biçiminde yorumlar. (Bkz. Şener, 1998, s.70-75)

Sanatı bir hesaplaşma olarak görenlerin çıkış noktalarında biri de edebiyatın içerdiği bu sosyal ve politik boyut olsa gerek. Çünkü ilk edebiyat türlerinden olan ve ilk çağlara kadar uzanan klasik trajedinin kökeninde, ister tanrılarla olsun, ister kaderle, isterse de düşüncelerle, bir çatışmanın, bir gerilimin ve hesaplaşmanın olmasını başka nasıl açıklayabiliriz.? Dolayısıyla edebiyat, estetik ve biçimsel normlar önplanda olmak koşuluyla politikayı da anlatabilir, politik güdümlü de olabilir. Çünkü edebiyatın ve genel anlamda sanatın özünde insanlara estetik bir güzellik vermek olduğu herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Ama yine sanatın içerik boyutunun da var olduğu ve onun yaşamın kendisini anlattığı diğer bir gerçektir. Çünkü edebiyat her ne kadar doğrudan yaşanan gerçekleri anlatmasa bile, ilham aldığı, dayandığı gerçekler yaşamın kendi gerçekleridir. Öyle olmasa, sanatçılar kendi çağlarını, kendi toplumlarını estetik düzlemde anlatmazlardı. Yaşamı, onun güzelliklerini ve sorunlarını dile getirmek estetik amaca ters düşmez. Bunlar birbirlerini tamamlayan gerçeklerdir. Önemli olan yazarın ele aldığı konuyu çok boyutlu hale getirmesidir.

Politik konuları çok boyutlu hale getirmek ve bu arada sanatın temel özelliklerini korumak ise, yazarın politik düşüncelerinden çok sanatsal yeteneklerine bağlıdır. Eğer ele alınan politik konu tek boyutlu ise, burada konuyu değil, yazarı sorgulamak gerekir. Burada "kabahat, düşüncelerde değil, onları özümlemeyen, sindiremeyen ve şu yahut bu nedenle tutarlı ideolojisi olmayan sanatçıdır." (Plehanov, 1962, s.146) Çünkü bir sanat yapıtı, sanatsal bir nitelik kazandıktan sonra, ele aldığı politika ve ideolojiye karşı bağımsızlaşır ve onu aşar, isterse yazar güdümlü olsun. Çünkü yazar güdümlü olsa bile konu yazara özgü bir biçimle yoğrulunca farklı ve yeni bir gerçeklik kazanmıştır. Yani, artık okur için var olan belli bir dogmatik ideolojinin kalıpları değil, yeni bir gerçekliktir. Bu da her okur için farklı farklı duygu ve düşünceleri çağrıştıracağından artık o düşünceler, ilgili olduğu politika ve ideolojiyi aşmış demektir. Aksi halde, okuyucu açısından güdümlü edebiyat yoktur, sanatsal açıdan yetersiz, yazar açısından eksik ve güdümlü bir edebiyat vardır.

Schiller'in, gerçek bir sanat yapıtının ele aldığı içeriği nasıl evrenselleştirdiği, bir başka boyuta yüceltiği ve kendisini aştığını konusundaki görüşleri bu konuyu bir başka açıdan aydınlatır: "*Gerçek bir sanat yalnızca geçici bir oyunu aktarmayı amaçlamaz. O, insanı yalnızca anlık bir özgürlük rüyasına sokmayı değil, onu gerçekten özgür yapmayı amaçlar.(...) Bunu, sanatın biraz gerçekliği, nesnelliği gerektirdiği için yapar. Dolayısıyla sanat kendisini yalnızca gerçekliğin görüntüsüyle sınırlandıramaz. Sanat ideal yapısını, doğrudan gerçeklik üstüne, doğanın sağlam ve derin temeli üstüne kurar.*" (Ziss, 1984,s. 87).

Görüldüğü gibi Schiller burada, bir yazarın politik ve ideolojik konuları sanata taşıyıp taşımamasının değil, onları bağlı oldukları gerçeklerden uzaklaştırıp, yeni bir gerçeklik içinde özgürce sanatsal gerçekliğe dönüştürmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç:

Edebiyat içerik ve biçimden oluştuğuna göre, estetik bir biçimi olacağı gibi, içeriğinin de olması doğaldır. İçerik düzleminde onu diğer sosyal alanlardan ayıran şey, konusunu işleyiş biçimidir, ona verdiği estetik boyuttur. Ele alınan konunun yaşamın hangi alanını ilgilendirdiği sanat açısından o kadar da önemli değildir. Eğer edebiyat böyle algılanmasa, işte o zaman Sartre'in sorusu gündeme gelir: "Edebiyat nedir?", ve kimin içindir? Edebiyat ne yalnızca dildir ne de yalnızca içeriktir. Edebiyat bu iki özelliğe de sahip olan çok yönlü dilsel bir sanat türüdür.

Edebiyatı edebiyat yapan ölçü, ele aldığı nesneden çok, o nesnenin hangi ölçüde *sanatsal gerçekliğe dönüştürüldüğü ilkesidir*. İşte bir yapıtın sanat kalitesini gösteren ölçütler bunlar olmalıdır. Aksi halde, edebiyat ve ideoloji ilişkisine, farklı bir boyutta yine **ideolojik** bir yaklaşım sergilenmiş olunur.

KAYNAKÇA

- ERKUL, V. (1996) "Sanat ve İnsan" İstanbul
HOWE, I.(1987) "Politik Roman Kavramı", Adam Sanat Dergisi, Nr.15 Şubat Ankara.
KIŞLALI, A. (1998) "Siyaset Bilimi." Ankara
MORAN, B.(1991) "Edebiyat Kuramları ve Eleştiri" İstanbul.
ÖZTÜRK, M. (1993) "Ordu ve Politika". Ankara
PLEHANOV, G. (1962), "Sanat ve Sosyalizm", çev. S. Mimoğlu, Ankara
REIF, A.(1993, " Edebiyat Her Zaman Darboğazdadır", çev: Aysun Şener ve Cengiz Sarıçam. Gündoğan, sayı. 5, Ankara
SARTRE, J.P.(1982), "Edebiyat Nedir?", çev. Bertan Onaran, İstanbul
ŞENER, S. (1998) "Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi". Dost Kitabevi, Ankara.
WELLEK, D.(2001), "Edebiyat Teorisi", çev. Ömer Faruk Huyugüzel Akademi Yay., İzmir
ZISS, A. (1984), "Estetik. Gerçekliği Sanatsal Özümsemenin Bilimi", İstanbul
ZMĖGAC, V. (1990) , "Der europäische Roman", Tübingen